

ROUTE

EDUCATIONAL & SOCIAL SCIENCE JOURNAL

ISSN: 2148-5518

Volume 8, Issue 3, March 2021, p.361-377

Article Information

Article Type: Research Article

This article was checked by iThenticate.

Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17121/ressjournal.2911>

ArticleHistory:

Received

09/02/2020

Received in

revised form

14/03/2021

Available online

15/03/2021

THE APPROACH OF SCHOLARS TO TALLIL NAZARIYA

İLİM ADAMLARININ TA'LİL NAZARİYESİNE YAKLAŞIMI

Abdulhamit TURGUT¹

Abstract

It is certain that the omens of irarab at the end of Arabic words have attracted the attention of scholars and they thought that there may be a logical reason for them. As a matter of fact, grammatical scholars have not imprisoned these thoughts only in their minds, both about language phenomena and all the rules of Arabic grammar, whether it is grammar rules, "why is this so?" they tried to find reasonable reasons for the question. There must have been a reason why the word was merfû', mansub, majrur or majzum. Here, these reasons, called "ilillet" (justification), later became an important part of nahiv Science, Special Books were written about it, chapters about it were opened in linguistics books, and eventually appeared in grammar books as evidence of the accuracy of the rules. The nahivists had been using it from the very beginning. Looking at the history of Nahiv, it is seen that a nahiv without talillil could not be considered. Again, when we look at the history of nahiv Tallil, we see that nahivists have two attitudes about ilillet. It appears as an attitude that accepts and defends all of its nahivillets and an attitude that criticizes some aspects of its nahivillets.

Keywords: Cause, Reason, Make Cause.

Özet

Arapça kelimelerin sonundaki i'râb âlâmetlerinin farklı oluşu âlimlerin dikkatini çekmiş ve bunların mantıklı bir sebebinin olabileceğini düşünmüş olmaları muhakkaktır. Nitekim gramer âlimleri, bu düşüncelerini yalnızca zihinlerine hapsetmemişler, gerek dil olguları, gerekse gramer kuralları olsun Arap gramerinin tüm kuralları hakkında, "Bu niçin böyledir?" sorusuna makul sebepler bulmaya çalışmışlardır. Kelimenin merfû', mansûb, mecrûr yada meczûm olmasının bir sebebi olmalıydı. İşte, "illet" (gerekçe) adıyla anılan bu sebepler, sonraları nahiv ilminin önemli bir parçası hâline gelmiş, hakkında özel kitaplar yazılmış, dilbilim kitaplarında onunla ilgili bölümler açılmış ve sonuçta gramer kitaplarında kuralların doğruluğunun delili olarak yer almıştır. Nahivciler, en başından beri 'illeti kullanmaktaydılar. Nahiv tarihine bakıldığında ta'lilsiz bir nahivin düşünüleceği görülür. Yine nahiv ta'lil tarihine baktığımızda nahivciler 'illet konusunda iki tutum sergilediklerini görüyoruz. Nahiv 'illetlerinin tamamını kabul edip savunan tutum ve nahiv 'illetlerinin bazı yönlerini eleştiren tutum olarak ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler : 'illet, Ta'lil, Ma'lül.

¹ Dr. Mardin Derik İlçe Müftüsü, turgutislam4773@hotmail.com, ORCID NO : 0000-0001-6734-0577

* Bu çalışma 2020 tarihinde tamamladığım "Arap Dili Gramerinde Ta'lil" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

GİRİŞ

Âlimler arasındaki anlaşmazlık akli 'illetler konusunda olmayıp, şer'î 'illetler konusunda olmuştur. Dolayısıyla bu anlaşmazlık dil ile ilgili 'illetlere de sıçramıştır. Fıkıh âlimleri, şer'î hükümlerdeki ta'lil konusunda üç yönelimde oldukları görülmektedir. Birincisi, usûlcülerin cumhurunun kabul ettiği, şer'î hükümlerin açık, gizli, munzabit veya gayri munzabit olsun her hâlükârda ta'lilin caiz olduğunu kabul eden yönelim. İkincisi, şer'î hükümlerde ta'lilin mutlak bir şekilde caiz olmadığını savunan yönelim. Üçüncüsü ise, eğer şer'î hüküm ve maslahatlar açık ve munzabit ise ta'lili caizdir, aksi olursa şer'î hükümlerde ta'lil caiz değildir diyen yönelimdir.²

Nahivcilerin ta'lile bakışı da fıkıhçılar gibi olmuştur; bazıları ta'lili savunup desteklemiş, bazıları tamamen reddetmiş, bazıları da ta'lil konusunda orta bir yol izlemiştir. Ta'lil'e saldırıp onu tamamen reddetmenin, 'illetlendirilmiş olarak ortaya çıkan Arapça nahvini reddetmek anlamına geldiği; fakat ayıklamadan ve iyice düşünmeden ta'lili kabul etmenin de Arapça nahvini adeta donuklaştıran bir tutum sergilemek anlamına geldiği ifade edilmiştir. Ayrıca ta'lilin olumlu yönlerinin olduğu gibi olumsuz yönlerinin de olduğu ve bunların birbirinden ayrılmaz şeyler olduğu belirtilmiştir.³

Aslında nahiv ta'lili, Arapların konuşmalarında doğal olarak ortaya çıkan durumun, 'illet ve ma'lûl olarak değerlendirilip, açıklamasının ve eşleştirilmesinin yapılmasıdır.⁴Zira karşımızda değişik haller arz eden belli bir nahvi hüküm olur, bu birbirinden farklı hallerin sebepleri ve şartlarını araştırmaya başlarız, araştırma sonucunda bu değişik hallerin müşterek bir amilden kaynaklandığını gördüğümüzde ve müşterek amil önümüzdeki nahvi hükümle birliktelik içerisinde ise, şöyle bir sonuca varmamız gerekir; karşılaştığımız şey ya 'illettir veya ma'lûl'dür.⁵

Nahiv konuları arasındaki bağlantıyı sağlayan ta'lili, toptan veya kısmen kabul etmeyen hiçbir nahivci yoktur. Nahivcilerin tamamı anlayış kapasitelerine göre nahiv ta'lilini kullanmışlardır. Elbetteki nahivciler, nahiv 'illetleri ve inceliklerini araştırma konusunda bir değildirlen. Bunlardan el-Halil b. Ahmed, el-Müberred, er-Rummâni ve İbn Cinnî gibi bazı âlimler, kaybolan eşyasını arayan kişiler gibi, nahiv 'illetlerini nerede bulurlarsa alırlar. Bunlardan Süyûtî gibi bazı âlimler de nahiv 'illetlerini ele alıp sadece onları rivayet ederler. Sa'leb ve Ebu Tarâve gibi bazıları da nahiv 'illetlerini hükmün sıhhatine delil getirmekle yetinirler.⁶ Bazen nahivcilerin bir şeyin 'ileti konusunda ihtilaf ettikleri ve aralarında tartışma çıktığı görülmüştür. Fakat nahivde ta'lilin varlığını kabul etme ilkesinden hiçbir zaman vazgeçmemişler.

NAHİV 'İLLETLERİNİ KABUL EDEN KLASİK DÖNEM DİLCİLER VE TA'LİL'E YAKLAŞIMLARI

Arap dili eğitiminde ta'lilin ne zaman başladığı ve kimin tarafından kabul edildiği söz konusu olduğunda akla ilk gelebilecek kişi Abdullah b. Ebi İshak el-Hadramî'dir. Hakkında, "onunla nahiv yekvücuttur."⁷"Nahvi şubelere ayıran ve kıyas yapan kişidir."⁸"Nahiv olgularını ilk olarak açıklayan ve 'illetlendiren kişidir"⁹ gibi değerlendirmeler yapılmış birisidir.

² İbn Hazm, Ebü Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el-Endelüsi el-Kurtubî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, I-VIII, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, nşr. Daru'l-Afâk el-Cedide, Beyrut, 1983, VIII, 97-106-59.

³ el-Muleh, Hasan Humeys Sa'îd, *Nazariyyetu't-Ta'lil fi'n-Nahvi'l-'Arabî Beyne'l-Kudemâ ve'l-Muhdesîn*, nşr. Daru'ş-Şuruk, Amman, 2000, s. 181.

⁴ Ali Sâmî en-Neşşâr, *Menâhicü'l-Bahs 'İnde Müfekkiri'l-İslâm ve Nakdül-Müslimîn li'l-Man'ûki'l-Aristotâlisî*, nşr. Dâru'n-Nahda el-Arabiyye, Beyrut, 1984, s. 117.

⁵ En-Neşşâr, age. s. 118.

⁶ el-Muleh, age. s. 195.

⁷ es-Sirâfi, Ebü Said el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân es-Sirâfi (ö. 368/979) *Ahbârü'n-Nahviyyine'l-Başriyyîn*, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî - Muhammed Abdülmün'im Hafâcî nşr. Matba'atü Mustafâ el-Bâbi el-Halebî, Kahire, 1955, s. 20.

⁸ Ebü't-Tayyib el-Lugavî, Abdülvâhid b. Ali el-Halebî, *Merâtibü'n-nahviyyîn*, nşr. Dâru'l-Maarif, Kahire 1974. s. 31.

Daha sonra Abdullah b. Ebi İshak'ın öğrencilerinden birisi olan İsa b. Ömer es-Sekafi ortaya çıkmıştır. Nahiv alanında ilk telif onun eliyle olmuştur. İsa b. Ömer, hocası İbn Ebi İshak gibi ta'lıl'e çok önem verirdi. Şevki Dayf onun hakkında "Abdullah b. Ebi İshak gibi, Arapların fasih konuşanlarından kıyasa aykırı davranışları eleştiriyordu. Bu eleştirisinde Cahiliye dönemine kadar uzanıyordu"¹⁰demektedir.

Yine Abdullah b. Ebi İshak'ın öğrencilerinden olan, nahiv ta'lıl'ine önem veren ilk nahivcilerden sayılan 'Amr b. el-'Alâ ile bu gelenek devam etmiştir. Daha sonra, "Arapçanın çoğu doğal hikmetin gereği ve selim fitrata uygun olduğu görülür. Ta'lıl'in tamamı felsefe ve mantıktan uzak, insanın içinden gelen, his ve tecrübesine dayanır. Ta'lıl, Arapların tabiatında var olan bir durumdur herhangi bir zorlamanın neticesi değildir. Nahivcilere düşen şey ise, terkibe uygun olan 'illeti hükme uygulamaktır"¹¹ diyen, el-Halil b. Ahmed ortaya çıkmış oldu.

'İllete değer verme, el-Halil b. Ahmed ve onun tabakasında yaşayan âlimlerde olduğu gibi devam etti. Nihayet el-Halil'in öğrencisi Sibeveyhi ortaya çıktı ve meşhur *el-Kitab*'ını yazdı. Bu kitapta nahiv konularını baplara ayırdı ve bütün nahiv hükümlerini 'illetleriyle takviye etti. Kitabındaki 'illetlerin tek hedefi, ilim talebelerine nahiv meselelerini öğretmek ve onlara güzel bir şekilde anlatmaktı. Sibeveyhi'nin el-Kitab'ındaki ta'lıllere bakıldığında, hocası el-Halil b. Ahmed'in metodunu izlediğini görülmektedir. Anlama önem vermesi ve "kıyasu's-şebah"i uygulaması bunlardan bir kaçıdır. Ta'lıl konusunda el-Halil b. Ahmed'in ne kadar payı varsa, Sibeveyhi'nin de ta'lıli geliştirmede o kadar payı vardır. Sibeveyhi 'illetlerin istinbatında bozulmamış Arap selikası ve kendi hissine dayanmaktaydı. Hocası el-Halil gibi o da Arapların dil ve hikmet sahibi bir millet olduğuna inanırdı.¹²

Basra ekolünün Sibeveyhi'den sonra ikinci otoritesi olan el-Müberred'de Arap gramerindeki yöntemi âmiller ve ma'müller taksimine göre, semâ', kıyas ve ta'lıle dayalı tanımlamalar yoluyla konuların açıklığa kavuşturulmasından yanaydı.¹³

İbn Serrâc'da "Arapların konuştuğu gibi konuşuruz diyemeyiz bilakis belirlenen usüller çerçevesinde hikmetine ulaşmaya çalışırız. Arap dilinin diğer dillere üstünlüğü bundan kaynaklanır."¹⁴ Şeklindeki açıklamasıyla ta'lıle önem verdiğini belirtir. Bunların dışında da İbn Cinnî gibi ta'lıl ile ilgili özel baplar ve kitaplar oluşturan dilciler de ortaya çıkmışlardır.

NAHİV 'İLLETLERİNİ KABUL ETMEYEN KLASİK DÖNEM DİLCİLER VE TA'LİL'E YAKLAŞIMLARI

Şer'i hükümlerde kıyas, te'vil, takdîr ve ta'lıl'i mutlak olarak kabul etmeyenlerin etkilendiği mezheb, İbn Hazm el-Endülüsi'nin usul ve metodunu belirleyen Zahirîye mezhebidir. Bu mezhebin en önemli özellikleri; Kur'an ve Sünnet'in zahiri ile amel etme, sadece sahabe icmâ'sını kabul etme, kıyas, rey ve nassların ta'lılini reddetme üzere binâ edilmiştir. Çünkü bu mezhep, diğer dört mezhepte bulunan farazî fikhî meselelerin çokluğuna tepki olarak ortaya çıkmıştır. İbn Hazm kıyas konusunda "Zahirîler, dinde kıyası bütünüyle reddederler"¹⁵ söylemektedir. Sözlerine devamla "işte bu bizim görüşümüzdür ve Allah'tan bizi bu konuda sabit kılmasını ve bu düşünce üzere ölmemizi gerçekleştirmesini dileriz. Dinde 'illetten bahsetmek bid'at ve batıldır."¹⁶

İbn Hazm, fıkihtaki bu görüşlerini dil eğitimine de yansıtmıştır. İbn Hazm'ın dil ile ilgili önemli görüşlerinden biri, nahiv ilminde sadece temel sayılabilecek ilkelerle yetinilmesi, derinlere dalınmamasıdır: "Nahivde derinlere dalmak boşunadır ve önemli olan şeyden

⁹es-S-irâfi, *Ahbârü'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn*, s. 20.

¹⁰Şevki Dayf, Ahmed Şevki Abdüsselâm Dayf (1910-2005), *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Mısır, 1968, s. 23.

¹¹ez-Zeccâci, Ebu'l-Kâsim 'Abdurrahmân b. İshâk, *el-İzâh fi 'İleti'n-Nahv*, thk. Mâzin el-Mubârek, nşr. Dar'ün Nefais, Beyrut, 1979, s. 66.

¹²el-Hadisi, Hatice, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, nşr. Dâru'l-Emel, Erbed-Ürdün, 2001, s. 102.

¹³ Durmuş, İsmail, "Müberred" DİA, İstanbul 2006, 31/432-434.

¹⁴ İbnü's-Serrâc, Ebü Bekr Muhammed b. Sehl, el-Bağdâdi *el-Usûl fi'n-Nahv*, I-III, thk. 'Abdulhuseyn el-Feteli, nşr. Muessesetu'r-Risale, Beyrut, 1996, I, 35.

¹⁵ İbn Hazm, *el-İhkâm fi Uşûli'l-Ahkâm*, VII, 53-56.

¹⁶ İbn Hazm, *el-İhkâm fi Uşûli'l-Ahkâm*, I, 44.

*mahrum kalmaktır.*¹⁷ İbn Hazm'ın görüşüne göre nahiv ilminin tek amacı “*Karşılıklı düzgün konuşabilmedir, bir şahsın kitaplardaki bütün bilgileri okumaya ihtiyacı yoktur.*”¹⁸

İbn Hazm'a göre, nahivcilerin yaptığı ta'liller dilin realitesinden uzaktır: “*Belki hiç olmamış bir yalandır ve Araplar hiçbir zaman onunla konuşmamıştır. Fakat daha sonra onlardan duyulanlar arasına sıkıştırılmıştır*”¹⁹ demiş. İbn Hazm'ın bu görüşlerinden, 'illeti mesmû' (Araplardan bizatihi duyulmuş) olması ve nasslarda geçmesi şartlarına bağlı olarak kabul ettiği, onun dışında rey ve zan ile sabit olan 'illetleri kabul etmediği anlaşılmaktadır. İbn Hazm'ın bu görüşleri Endülüs Muvahhidler devleti döneminde güçlenmiş, özellikle Yakup b. Yusuf (ö.580) döneminde doğuda gelişen fıkha karşı bir devrim başlatmıştır. Doğu fıkıh imamlarının taklit edilmemesini, âlimlerin Kur'an ve Sünnet'e dönmelerini, diğer mezhep kitaplarının yakılmasını emretmiştir.²⁰ Bu anlayışın nahiv ta'lilini reddetme şeklinde dile yansımaları; İbnü't-Tarâve, İbn Sinân el-Hafâcî, Ebu'l-Kâsim 'Abdurrahmân es-Suheyli, İbn Madâ el-Kurtubî, Ebu Hayyan el-Endülüsî gibi âlimler vasıtasıyla olmuştur.

İbnü't-Tarâve ve Ta'lil'e Yaklaşımı

İspanya'nın güneyinde bulunan Mâleka'da (Malaga) doğan İbnü't-Tarâve(ö. 528/1134),²¹Mülûkût-tavâif ve Murâbitlar dönemlerinin en büyük nahiv âlimlerindedir. Ebû Bekir b. Ayyâş el-Merşânî ve Ebû Mervân b. Serrâc gibi âlimlerden nahiv dersleri almış, Ebû'l-Velîd el-Bâcî'den fıkıh ve hadis okumuştur. Daha sonra İşbiliye'de (Sevilla) A'lem eş-Şentemerî'den Kitâbü Sibeveyhi'yi okumuş; edip ve şair Ali b. Abdülganî el-Husri'den istifade etmiştir. Meriye'de (Almeria) verdiği nahiv dersleriyle tanınmış ve kendisine “Meriye'nin nahivcisi” lakabı verilmiştir.²²

İbnü't-Tarâve, tüm nahivcilere muhalefet ederek tek başına savunduğu görüşleri olan bir nahivcidir.²³ Arap dilinde esas olanın anlam olduğunu, anlam ile i'râb alametleri arasında herhangi bir bağlantının olmadığını savunmuştur. “*Anlam anlaşıldıktan sonra istersen merfû' oku istersen mansûb fark etmez*”²⁴demiştir. Nahiv ilmi hakkında “*Nahiv, zihni düzeltip konuşmanın doğru veya yanlış olduğunu birbirinden ayırmaktır*” demektedir.²⁵İbnü't-Tarâve'ye göre nahiv, Arapçadan tümevarım yoluyla istinbat edilmiş bir ilim değildir. Onun savunduğu dil, taklit ve ittibadan ibarettir. Nahivcilerin belirlediği ölçülerle yeni icad edilmiş bir şey değildir. İbnü't-Tarâve, muzari' fiil ile isim arasındaki benzerlik konusundan uzak durulmasını istemiş ve “*Nahivcilerin; ism-i fâiller ve füller arasındaki benzerliğe, amelin gerekliliği ve i'râb konularında derine daldıkları durum, batıl ve herhangi bir delil'e dayanmamaktadır.*”²⁶demiştir.

İ'râb konusundaki benzerlik kıyasını da kabul etmemiş, Arapça da her olgunun başlı başına bir asıl olduğunu savunmuştur. Örneğin i'râb ve mu'rab isimde de asıl, muzari' fiilde de asıl; cer, isimlerde asıl ve cezm, muzari' fiilde asıldır. Buradan hareketle gayr-i munsarif ile ilgili nahivcilerin getirdikleri 'illetleri eleştirmiştir: “*Nahivciler fül vezni, te'nîs ve sıfatın bir isimde bulunmasıyla gayr-i munsarif olur demişler. Hâlbuki “زمنة” kelimesi üç*

¹⁷ Saïd el-Efgânî, Muhammed Saïd b. Muhammed Cân b. Ahmed el-Efgânî ed-Dimaşki, Nezerâtun fi'l-Luğati İ'nde İbn Hazm, nşr. Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1969, s. 44.

¹⁸ Saïd el-Efgânî, Nezerâtun fi'l-Luğati İ'nde İbn Hazm el-Endülüsî, s. 44-45.

¹⁹ İbn Hazm, et-Takrîb li-Haddî'l-Manţuk ve'l-Medhal İleyhi bi'l-Elfâzi'l-Âmmiyye ve'l-Emsileti'l-Fıkhiyye, thk. Ahmed Ferîd el-Muzeydi, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2007, s. 168-202; Saïd el-Efgânî, Nezerâtun fi'l-Luğati İ'nde İbn Hazm el-Endülüsî, s. 46.

²⁰ İbn Medâ, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdîrrahman el-Lehemî el-Kurtubî, er-Red 'ale'n-Nuhât, thk. Şevki Dayf, nşr. Dâru'l-Firi'l-Arabî, Kahire, 1947, s. 15-16.

²¹ İbnü't-Tarâve, Ebû'l-Hüseyn Süleymân b. Muhammed b. Abdillâh es-Sebâi el-Mâlekî,

²² Geniş bilgi için bkz. Yazıcı, Hüseyin, “İbnü't-Tarâve” DİA, İstanbul 2000, 21/229.

²³ es-Suyûtî, 'Abdurrahman Celâleddin (ö. 911/1505), *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Lu-Ğaviyyin ve'n-Nuhât*, I-II, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, nşr. İsâ el-Bâbî el-Halebî, Beyrut, 1979, I, 602.

²⁴ İbn Ebû'r-Rebî' Ebû'l-Hüseyn Ubeydullah b. Ahmed b. Ebi'r-Rebî' el-İşbili, *el-Basû fi Şerhi Cümeli'z-Zeccâci*, I-II, Beyrut 1986, I, 262.

²⁵ İbnü't-Tarâve, Süleymân b. Muhammed b. 'Abdillâh, *Risâletu'l-İfsâh bimâ Cae mine'l-Hatai fi'l-İdâh*, thk. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin, nşr. Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1996, s. 103.

²⁶ İbnü't-Tarâve, *el-İfsâh bi-Ba'zî mâ Cae Mine'l-Haqa' fi'l-İzâh*, s.49.

'illeti kendinde topladığı halde munsarıftır."²⁷Ayrıca bu konuda Sibeveyhi, Ebu Ali el-Farisî ve ez-Zeccacî gibi dilcilere reddiyeler yazmıştır.²⁸

İbn Sinân el-Hafâcî ve Ta'îl'e Yaklaşımı

Halep'in kuzeyindeki Kal'atü Azâz'da doğan Arap edip ve şairi İbn Sinân el-Hafâcî (ö. 466/1073),²⁹Halep'te Kur'an, hadis, dil ve edebiyat tahsil etti. İyi bir Kur'an okuyucusu olarak yetişti ve Maarretünnu'mân'da Ebü'l-Alâ el-Maarri'den, Meyyâfârikîn'da Ebü Nasr Ahmed b. Yûsuf el-Menâzî'den edebiyat öğrenimi görerek bu sahanın önde gelen âlimleri arasında yer aldı.Genç yaşta şiir söylemeye başlayan İbn Sinân el-Hafâcî'nin, 435'te (1043) Benî Münkız Emiri Muslihuddevle'nin ve 446'da (1054) annesinin vefatı üzerine yazdığı mersiyelerle ünü yayılmıştır. Şiirlerinde sevgi, aşk, ayrılık, zamanın ve dünyanın kötülüğü gibi temalar ile ahlâkî konuları işlemiştir. Medih, mersiye, fahriye, hamâse türünde şiirler yazmış, hocası Ebü'l-Alâ el-Maarri'den ve bazı şiirlerini kendisine nazîre yazdığı Şerif er-Radi'den etkilenmiştir.³⁰

İbn Sinân el-Hafâcî, nahivci olmadığı halde, nahiv 'illetini eleştiren âlimlerdendir: "Nahivcilerin ortaya koydukları illetlere baktığımızda, dile herhangi bir katkıları olmamıştır. Bu hususta doğru ve isabetli olan "Araplar böyle demiş" sözüne herhangi bir ilave yapılmamasıdır."³¹

Ebu'l-Kâsim 'Abdurrahmân es-Suheylî ve Ta'îl'e Yaklaşımı

Endülüs'ün güneyindeki Mâleka'ya (Malaga) bağlı Süheyl adlı yerde doğan Ebu'l-Kâsim 'Abdurrahmân es-Suheylî (ö. 581/1185)³² İlim ve hitabette tanınmış bir aileye mensuptu. Pek çok âlimden İslâmî ilimler, Arap dili ve edebiyatı dersleri almıştır. Ayrıca Ebü Bekir İbnü'l-Arabî'den özellikle hadis, tefsir ve usul alanında çok faydalanmıştır. Daha sonra Ebü Ali Hüseyin b. Mansûr el-Ahdeb ve Ebü'l-Hasan Ali b. İsâ'dan kıraat; İbnü't-Tarâve, Ebü Abdullah Muhammed b. Abdurrahman el-Mâlekî ve Ebü Muhammed Kâsım b. Dahmân'dan nahiv; Ebü Abdullah Muhammed b. Süleyman, ve Ebü'l-Hasan Ali b. Ayyâş'tan fıkıh ve hadis okumuştur. Süheylî kıraat, tefsir, hadis, fıkıh, usul, kelâm, ahbâr, nahiv, ensâb, siyer ile Arap dili ve edebiyatı alanında söz sahibiydi. Zaman zaman tenkitlere mâruz kalmakla birlikte çeşitli konulardaki ilmî meselelere getirmiş olduğu akli ve nakli delillere dayalı çözümler hem kendi döneminde hem ölümünden sonra âlimler yanında itibar görmüştür. Bilimsel ufku geniş, kültürlü, parlak fikirli, dil konusunda mahir, kendine has üslûbuyla meseleleri çözerken isabetli hükümler veren Süheylî özellikle nahiv, fıkıh ve tefsir alanlarında yoğunlaşmıştır.³³

Süheylî hocası İbnü't-Tarâve'yi takip ederek nahivcilerin cumhuruna muhalefet etmiştir. Süyûtî, onun nahivde bilgisizce, düşünmeden itiraz eden, şazz ve mücadeleci biri olduğunu söyler.³⁴ Görüşlerine bir örnek verirsek: "Cezmin isimlerde ve cerrin füllerde niçin caiz olmadığı sorusu gereksiz ve herhangi bir delile dayanmamaktadır".³⁵ Süheylî nahiv 'illetinin geçerli olmasını "tard ve aks"³⁶ şartına bağlarken şunları söyler: "Geçerli 'illet, mutarrid ve mun'akis olandır. Bu durum içkideki sarhoşluğun, haramlığın 'illeti olması gibidir. Burada yapılan ta'îl doğru bir ta'îldir. Çünkü hüküm haramlıktır; sarhoşluğun bulunduğu yerde hüküm olan haramlık da var olur, sarhoşluğun bulunmadığı yerde hüküm olan haramlık da bulunmaz. Diğer geçerli fikhî illetler ve akli 'illetlerde bunun gibidir. Nahiv 'illetlerinde bu minvalde olan 'illetleri vardır ve onlar doğru

²⁷ İbnü't-Tarâve, *el-İfşâh bi-Ba'zî mâ Câ'e Mine'l-Haqa' fi'l-İzâh*, s.97.

²⁸ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv*, thk. Âbulilâh Nebhân, nşr. Macmau'l-Luğati'l-Ârabiyye, Dımaşk, 1985.V, 24.

²⁹ İbn Sinân, Ebü Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Saîd el-Hafâcî el-Halebî.

³⁰ Geniş bilgi için bkz. Dikici, Recep "Hafâcî, İbn Sinân" DİA, İstanbul 1997, 15/71-72.

³¹ el-Hafâcî, İbn Sinân, Ebü Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Saîd el-Hafâcî el-Halebî, *Sırrü'l-Feşâha*, thk. Ali Fûde, nşr. Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1932, s. 31.

³² Abdurrahman b. Abdullah Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekî.

³³ Geniş bilgi için bkz. Küçükaşçı, Mustafa Sabri "Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah" DİA, İstanbul 2010, 38/30-32.

³⁴ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv*, V, 24.

³⁵ es-Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekî, *Netâ'icü'l-Fiker fi'n-Nahv*, thk. Ali Muhammed Muavvaz ve Âdil Ahmed Abdülmevcüd, nşr. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, s.72.

³⁶ Tard ve aks; hükmün bir vasfın varlığıyla var olması (tard) ve yokluğu ile yok olması (aks) demektir.

'illetlerdir. Örneğin, izafenin olduğu yerde cer vardır. İzafenin bulunmadığı yerde cer bulunmaz.³⁷ şeklinde bir mukayese de bulunmuştur.

Süheylî, gayr-i munsarif isimlerin 'illetlerini, hocası İbnü't-Tarâve gibi reddetmektedir. Bu konudaki 'illetlerin tard ve aks şartlarını taşımadıkları ve onlarda zorlama ve tenakuz olduğunu söyler.³⁸İsmi, gayr-i munsarif yapan şeyin "Ayrılık alameti olan tenvine ihtiyaç duymama, ismin sonraki isim ile birleşik ve muzaf olmadığını hissettirmektedir."³⁹Süheylî'nin, hocası İbnü't-Tarâveden etkilenmesi bazı konularda olmuştur. Bunların dışında hocasının değinmediği konulara da el attığı görülmektedir. Sözcüleri, amil, kıyas, takdir, te'vil ve ta'lil gibi hususları kendisinin belirlediği şartlar dâhilinde kabul etmiştir.

İbn Madâ el-Kurtubî ve Ta'lil'e Yaklaşımı

Dil âlimi ve Zahiri fakihî olan İbn Madâ (ö. 592/1196)⁴⁰, Kurtuba'da (Cordoba) doğmuş ve öğrenimine bu şehirde başlamıştır. İbn Ebü'l-Hısâl, Abdülmelik b. Meserre, Ebü Bekir İbn Müdeyd, İbnü'l-Münâsif, Ruşâtî, Ebü Bekir İbnü'l-Arabî, Ebü'l-Abbâs İbnü'l-Hasib, Ebü Bekir İbn Semhûn ve İbn Beşkûvâl'den hadis, kıraat, fıkıh, dil ve edebiyat dersleri almış; daha sonra İşbiliye'ye (Sevilla) giderek Şüreyh b. Muhammed er-Ruaynî'den kıraat, Ebü'l-Kâsım İbnü'r-Remmâk'tan dil ve edebiyat okumuştur. Ayrıca Ebü Bekir İbnü'l-Arabî'nin derslerine de devam etmiştir.⁴¹

Fıkıh, hadis, dil ve kıraat ilimleri yanında tıp ve matematik sahalarında da bilgi sahibi olan İbn Madâ'nın öğrencileri arasında İbn Dihye el-Kelbî, Abdullah b. Süleyman b. Havtullah, Ebü'l-Hasan eş-Şârri el-Gâfikî, Ömer b. Muhammed eş-Şevbîn, İbn Zerkûn ve Gâlib b. Abdurrahman eş-Şerrât gibi alimler bulunmaktadır.⁴²

İbn Madâ Arap nahvinin bazı yönlerini Zahiri mezhebi anlayışına uygun olarak yeni bir kalıba yerleştirmeye çalışmıştır. "Doğu nahvini doğuya havale etmek lazım."⁴³ şeklindeki sözü, telif ettiği kitaplarda açık bir şekilde görülmektedir. Bu konuyla alakalı olarak "er-Reddu ale'n-nuhat", "el-Meşriku fi'n-nahv" ve "Tenzihü'l-Kur'an amma la yeliku bi'l-beyan"⁴⁴ adlarıyla üç kitap yazmış fakat sadece "er-Reddu ale'n-nuhat" adlı kitabı günümüze kadar gelebilmiştir. Bu kitabın mukaddimesinde kitabın yazılış amacını şöyle açıklanmaktadır: "Beni bu kitabı yazmaya yönelten Resûlullah'ın (s.a.v) "Din nasihatı"⁴⁵ sözüydü. İbn Madâ "Ben size nasihat ediyorum benim tek amacım Allah'tan sevap bekliyor olmaktır."⁴⁶

Yine kitabı yazma amacını "Nahvin ihtiyaç duymadığı şeyleri nahvden çıkarıp atmak"⁴⁷ olarak ifade etmektedir. İbn Madâ teccid konusunda iki önemli kavramı sürekli kullanmaktadır; içtihad'a davet ve taklid'e karşı çıkmak. İbn Madâ, "fa-î sebebiye" ve "vav'dan sonra mukadder olan "muhafeff ü" ve müştaklarda müstetir olan zamirler gibi, mukadder olan amilleri kabul etmemiştir.⁴⁸ İbn Madâ mukadder olan amilleri, delil olmadan Arapçaya bir şey ilave etmek olarak gördüğü için kabul etmemektedir. Böyle bir takdirin, Kur'an-ı Kerim'de uygun olmadığı gibi, dilde de uygun olamayacağı görüşündedir.⁴⁹

³⁷ es-Süheylî, *Emâli's-Süheylî fi'n-Nahv ve'l-Luğa ve'l-Hadis ve'l-Fıkıh*, thk. Muhammed İbrâhim el-Bennâ, nşr. Matbaatu's-Saade, Kahire, 1969, s.20.

³⁸ es-Süheylî, *Emâli's-Süheylî fi'n-Nahv ve'l-Luğa ve'l-Hadis ve'l-Fıkıh*, s. 19-24.

³⁹ es-Süheylî, *Emâli's-Süheylî fi'n-Nahv ve'l-Luğa ve'l-Hadis ve'l-Fıkıh*, s. 24-39

⁴⁰ İbn Madâ, Ebü'l-Abbâs (Ebü'l-Kâsım, Ebü Ca'fer) Ahmed b. Abdurrahmân b. Muhammed b. Madâ' el-Lahmî el-Kurtubî.

⁴¹ Geniş bilgi için bkz. Kılıç, Hulusi "İbn Madâ" DİA, İstanbul 1999, 20/163-164.

⁴² Geniş bilgi için bkz. Kılıç, Hulusi "İbn Madâ" DİA, İstanbul 1999, 20/163-164.

⁴³ İbn Madâ, age. s. 12.

⁴⁴ Ahmed Emin b. İbrâhim et-Tabbâh, *Zuhrü'l-İslâm*, I-IV, nşr. Muessetu Hindâvî li't-Talimî ve's-Sekâfe, Kahire, 2012, III, 540; İbn Madâ, age. s. 12.

⁴⁵ İbn Madâ, age. s. 79-80.

⁴⁶ İbn Madâ, age. s. 81.

⁴⁷ İbn Madâ, age. s. 72-76.

⁴⁸ İbn Madâ, age. s. 88.

⁴⁹ İbn Madâ, age. s. 92.

İbn Madâ, 'illetleri birinci 'illet; 'illetin 'illetini, ikinci 'illet; 'illetin 'illetinin 'illetini ise üçüncü 'illet olarak değerlendirir. Ona göre birincil 'illetlerin tatbiki ile Arap kelamının eğitimi ve anlaşılması için yeterlidir. Fakat ikincil ve üçüncül 'illetleri nahiv ilminden tamamen atmak gerektiğini savunur. Örneğin "قام زيدٌ" cümlesinde زيدٌ kelimesi neden Merfû' olduğu sorulduğunda, زيدٌ kelimesi fâildir, fâiller de merfû'dur denilir. "Fâiller niçin merfû olur?" sorusuna verilecek en uygun cevap şudur: "Araplar böyle konuşur bizde onlar gibi konuşuruz." Bu çıkarım mütevatir ve istikrâ yoluyla elde edilmiştir. Bu durumu fıkıhta nas ile haram olan bir şeyin 'illetini isbat etmeye ihtiyacı yoktur. "Niçin bu şey haram kılınmıştır?" şeklinde bir soru sorulmaz. Çünkü fakih açısından bunun cevabını bilmesine gerek yoktur.⁵⁰

İbn Madâ, muzari' fiil ile mu'rab isim arasındaki benzerlik kıyas'ını da kabul etmez. Çünkü i'râbı gerektiren 'illet (manaların düşmesidir) asıl ve fer'de aynı seviyede bulunur.⁵¹ İ'râb'ta benzerlik kıyasını inkâr ettiği gibi amelde'de benzerlik kıyasını inkâr etmiştir. Amel konusunda ismin fiile benzetilmesi ve 'l ve türevlerinin amelde muteaddi fiillere benzetilmesi gibi konulara gerek olmadığını savunmuştur.⁵²

İbn Madâ, nahvin derinliklerine dalmama ve zaruri olanla iktifa etme konusunda İbn Hazm'a tabi olmuştur. "Cennete götürmeyen ve ateşten uzaklaştırmayan dil çalışmaları, şiirler, nahvin incelikleri, kıssa ve haberler gibi bilgilere kendini adayan kişi, kötü bir seçim yapmış ve görünmeyeni görünene tercih etmiş olur."⁵³ İbn Hazm'da Nahvin incelikleri sayılan 'illetlere dalmaktan nehy etmiştir. İbn Madâ'nın kaldırmaya çalıştığı bir diğer konu da nahivdeki amil nazariyesidir. Bu konuda da zahiri mezhebini takip etmiştir. Çünkü Zahiriye mezhebine göre dil, Allah'tan gelmiş ve tevkifi olan bir olgudur. Mukaddes olan dil, düzenleme ve ilave etmeye ihtiyaç duymaz.

Dildeki amil, konuşan kişinin kendisidir. Hazf edilmiş veya takdir'e gerek duyan bir şey değildir. Telif ettiği kitabın başında amilin kaldırılmasında bahsederken şöyle der: "Bu kitaptan amacım nahvin ihtiyaç duymadığı şeyleri nahivden atmaktır. O, nahve ilave edilen şeylerden biriside nahivcilerin iddia ettiği gibi nasb, cer ve cizm ancak lafzi bir amille ortaya çıkar, ref' alameti ise lafzi veya manevi bir amille olabilmektedir. Örneğin "ضرب زيدٌ" cümlesinin "زيدٌ" kelimesindeki ref' ve ضربٌ kelimesindeki nasb'in, ضربٌ amili ile olabilmektedir. Öne sürdükleri bu iddia da zandan başka bir şey değildir."⁵⁴ şeklinde görüşünü dile getirmiştir.

Aslında İbn Madâ'nın tek amacı Zahiri fıkıhına hizmet etmek ve nahve bu fıkhi pencereden bakmaktır.⁵⁵ İbn Madâ'nın amillerin mukadder veya hazf edilmiş olmaları nahive bir ilave yapılmış olur iddiası pek doğru görülmemektedir. Çünkü ibareye gerçek bir ilave olmadığı, belki dilin korunmasına vesile olacağı; aynı şekilde nahiv 'illetlerinin dil'in anlaşılmasına ve korunmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca nahiv kurallarının, kıyaslar ve 'illetlerin şer'i bir hüküm olmadığı, dolayısıyla helal veya haram olarak değerlendirilemeyeceği ifade edilmektedir.⁵⁶

Ebu Hayyan el-Endelûsî ve Ta'îl'e Yaklaşımı

Endülüslü dil âlimi ve müfessir olan Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344)⁵⁷ Gırnata'da Abdülhak b. Ali el-Ensârî'den ifrad ve cem' yoluyla kırâat-i seb'a okumuş, bu maksatla yirmi hatim indirmiştir. Bu ilimde Ebû Ca'fer b. Tabbâ' ve Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrâhim b. Zübeyr gibi hocalardan da faydalanmış, Ebû'l-Hasan el-Übbezi, Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrâhim b. Zübeyr, İbn Ebi'l-Ahvas gibi hocalardan Arapça dersleri almıştır. Sarf, nahiv, dil, tefsir, hadis, usûl-i fikh ve kelâm konularında yetişmiş olan Ebû Hayyân'dan ders alanlar arasında Tâceddin es-Sübki ile babası Takıyyüddin es-Sübki, Cemâleddin el-

⁵⁰ İbn Madâ, age. s. 151.

⁵¹ İbn Madâ, age. s. 154-155.

⁵² İbn Madâ, age. s. 157.

⁵³ İbn Madâ, age. s. 82-83.

⁵⁴ İbn Madâ, age. s. 85.

⁵⁵ el-İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdürrahim b. el-Hasen b. Ali el-Ümevî el-İsnevî, el-Kevkebü'd-Dürri fî mâ Yeteharrecü 'Ale'l-Uşûlî'n-Nahviyye mine'l-Fürû'î'l-Fikhiyye, thk. Muhammed Hasan Avvâd, nşr. Dâru Ammân, Amman, 1985, s. 101.

⁵⁶ el-Muleh, age. s. 204.

⁵⁷ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî.

İsnevî, Selâhaddin es-Safedî, Bahâeddin İbn Akil, Sefâkusî, Sirâceddin el-Bulkînî ve İbnü'l-Lebbân gibi âlimler vardır. Türkçe, Farsça, Habeşçe ve Himyerî dilini de bilen, bu dillere dair eserleri olan Ebû Hayyân daha çok Arap dili ve grameri alanlarında ün yapmış, nahivde Basra ekolünün görüşlerini benimsemiş ve bu ekolün öncülerinden Sîbeveyhi'nin güçlü bir savunucusu olmuştur.⁵⁸

Ebû Hayyân ta'lîl ile ilgili düşüncesini iki ana esas üzere binâ etmiştir. Bunlar, zahirilik mezhebi anlayışını koruma ve nahvi basitleştirme, kolaylaştırma prensibidir. Ta'lîl konusunda şunları söylemektedir: “*Nahivciler aşırı derecede ta'lîl ile ilgilendiler. Bunun yerine doğru sema'a dayalı hükümler koysalardı daha faydalı olurdu. Bazen bir hükmün ta'lîli için yüzlerce sayfa yazılmış, münakaşalar, tartışmalar yapılmıştır. Özellikle muteahhirun dönemi nahivciler arasında bunlar yaygınlaşmıştır. Söz gelişi, İbn Hacib'in mukaddimesi üzerine yapılan şerhler haşiyeler bize ilim olarak herhangi bir fayda sağlamamıştır.*”⁵⁹

Ta'lîl düşüncesinde olan nahivcilere yönelttiği bazı itirazlar aşağıda verilecektir.

Mantığı nahve hâkim kılmakta aşırıya gidilmesine itirazı:

Ebû Hayyân, Mısır'a geldiğinde oradaki alimlerin felsefe ve mantıkla çok fazla meşgul olduklarını gördüğünde şaşırılmıştır, çünkü onun döneminde Endülüs'te kimse cesaret edip “mantık” lafzını açık bir şekilde telaffuz edemiyordu.⁶⁰ Ebû Hayyân'a göre İslam toplumunda nahivcilerin lafız ve manayla ilgilenmeleri, mantık ilmi ortaya çıkmadan çok daha önceydi.⁶¹

Ebû Hayyân Magrib'teki bazı hocalarının şöyle dediğini nakleder; “*er-Rummâni, İbnu'l-Verrak, ve onların çizgisinde gidenlerin 'illetlerinden uzak durulması gerektiğini duyduğunu ifade eder. Bunların kitapları قياس الشبه "Benzerlik kıyası" ve kasire 'illetlerle doludur. Bunlar dil konularındaki problemleri çözecek şeyler değildir.*”⁶²

Ebû Hayyân'ın, er-Rummâni ve İbnu'l-Verrâk'ın ta'lillerinden sakındırması, mantık ilminin nahiv ilminde bütünüyle kullanılmayacağı anlamına gelmez. Onun yaptığı itiraz bu âlimlerin çok aşırıya gitmelerineydi. Kendisi de nahiv ta'lilini kullanmıştır; söz gelişi, esma-i hamse dediğimiz isimlerin i'râblarının harflerle olmasının 'illetini on tane 'illet olarak belirlemiş ve her birini teker teker açıklamıştır.⁶³ Ebû Hayyân “قياس الشبه”ide kullanmıştır. Örneğin ismin harfe benzemesi durumunda mebnî olmasının birçok 'illetini zikretmiştir.⁶⁴

İ'râbın aslına olan itirazı:

Ebû Hayyân'a göre; isim ile muzari' fiil i'râbının aslı veya fer'i olması hususundaki tartışmanın bir faydası yoktur.⁶⁵ Zira nahivciler arasındaki ihtilaf, hükümde değil 'illetlerdedir. İ'râb isme dâhil olduğu gibi aynı şekilde asıl olarak muzari' fiile de dâhil olmuştur.⁶⁶

Amel etmenin aslı hususunda bazı yönlere itirazı:

Ebû Hayyân genel olarak amel nazariyesini reddetmemiş, lafzi olan amili takdir etme yolu varsa manevî amillerden kaçınılması gerektiğini söylemiştir. Söz gelişi, mübteda ve haberin amili konusunda dört görüş aktarmış ve bunlardan Küfelilerin görüşü olan mübteda ve haber birbirlerinin amilidir görüşünü kabul etmiştir.⁶⁷Küfelilerin öne

⁵⁸ Geniş bilgi için bkz. Kafes, Mahmut “*Ebû Hayyân El-Endelüsî*” DİA, İstanbul 1994, 10/152-153.

⁵⁹ el-Muleh, age. S. 204.

⁶⁰ Ebû Hayyân el-Endelüsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *Menhecû's-Sâlik fi'l-Kelâmi 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Nşr. Sidney Glazer, New Haven, 1947, s. 230.

⁶¹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *et-Tezyûl ve't-Tekmil fi Şerhi't-Teshîl*, I-XIV, thk. Hasan Hindavi, Kahire, 1998, I, 64.

⁶² el-Muleh, age. s. 205.

⁶³ Bkz. Ebû Hayyân el-Endelüsî, *et-Tezyûl ve't-Tekmil fi Şerhi't-Teshîl*, I, 176-185.

⁶⁴ Bkz. Ebû Hayyân el-Endelüsî, *et-Tezyûl ve't-Tekmil fi Şerhi't-Teshîl*, I, 130-134.

⁶⁵ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtişâfü'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, thk. Receb Osmân Muhammed-Ramazân Abdu't-Tevvâb, nşr. Mektebetu'l-Hancı, Kahire, 1998, s. 834.

⁶⁶ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *et-Tezyûl ve't-Tekmil fi Şerhi't-Teshîl*, I, 126.

⁶⁷ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtişâfü'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, s. 1085.

sürdükleri amil lafzî bir amil olup Basralıların iddia ettikleri ise “ibtidalık” olarak belirttikleri takdiri amildir. Dolayısıyla lafzî amil imkânı varken manevî amile tevessül etmenin doğru olmadığını savunmuştur. Ayrıca müstesnayı nasb eden amil hakkındaki nahivcilerin ihtilafından bahsederken de “*Bu tür ihtilafların ilme herhangi bir faydası yoktur*”⁶⁸ demiştir.

Ebû Hayyân, i'râb ile ilgili varsayıma dayalı soruları hoş karşılamamış, örneğin cer alametinin fiillerde ve cezm alametinin isimlerde olmamasını dillerin ilkeleriyle ilgili bir durum olarak görmüştür. Bunun sebebini sormanın teselsüle sebep olacağını ve soruların sonunun gelmeyeceğini söylemiştir.⁶⁹

Ebû Hayyân'a göre kıyasa uygun olması gerekirken bu şekilde gelmeyen hükme örnek: Muzari' fiile izafe edilen zaman isimleri geldiğinde fiilin cer olması gerekir çünkü muzari fiil mu'rab'tır üzerine cer amil'i geldiği halde herhangi bir etki yapmamıştır. Örneğin “*هَذَا يَوْمٌ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ*” “*Bugün, doğrulara, doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür.*”⁷⁰Ebû Hayyân göre; bu şekilde kıyasa aykırı gelen örnekler hakkında sorular sorulur ve ta'lıli yapılır. Kendisi de bu örneği şu şekilde takdir etmiştir; *يَوْمٌ* zaman ismi, aslında muzari' fiile değil fiilin takdiri olan *نَفَع* masdarına izafe edilmiştir.⁷¹

Ebû Hayyân, Arap nahvine nüfuz eden ve sözün anlaşılmasında etkisi olmayan, uygulamada yarar sağlamayan ta'lılin etkisini hafifletmeye çabalamıştır. Zahirî mezhebini de bu metod ve isteğine göre kullanmıştır. Ebû Hayyân, zikrettiğimiz itirazları dışında tümünden illetlere karşı olmadığı, illetleri tümünden reddeden İbn Madâ ile nahivcilerin cumhuru arasında bir konumda olduğu ve illet hususunda tercih sahibi olduğu anlaşılmaktadır.⁷²

ÇAĞDAŞ DİLCİLERİN NAHİV TA'LİL'İNE YAKLAŞIMI

Çağdaş dilcilerin nahiv ta'lıline yönelik tutumları da klasik dönem dilcilerde olduğu gibi kabul ve ret şeklinde olmuştur.

NAHİVDE TA'LİL'İ KABUL ETMEYEN ÇAĞDAŞ DİLCİLER

Nahivde ta'lıli kabul etmeyen çağdaş dilciler, nahiv eğitiminden ta'lıli çıkarmak gerektiğini söylemektedirler. Daha sonra ortaya çıkan nahvin ıslahı, yenilenmesi, eleştirilmesi ve yeniden inşa edilmesi gibi hususların üzerinde yoğunlaştığı ana merkez bu düşünce olmuştur. Genel olarak iddiaları, nahivcilerin belirledikleri illetleri dilin gerçeğinden uzak, felsefe ve mantıkla karışmış olmasıdır. Sonraları bu görüşte olanlar çoğaldılar; bazıları kolaylaştırma, bazıları tecdid bazıları da ihya çağrısında bulundu. Bu çağrılar, İbrahim Mustafa'nın “*ihyau'n-nahv*”, Şevkî Dayf'ın “*Tecdidu'n-nahv*” ve “*Teysiru'n-nahv*” adlı kitaplarında somutlaştı. Bu yöndeki çağrılar ve çalışmalar sadece bireyler bazında kalmadı, Arap ülkelerinin gündemine kadar uzandı ve konuyla ilgili toplantılar konferanslar düzenlemeye başlandı. İbrahim Mustafa, Mehdi el-Mahzûmî ve Şevkî Dayf bu görüşte olan önemli dilcilerdendir.

İbrahim Mustafâ ve Ta'lıle Yaklaşımı

1888 yılında dünyaya gelen İbrahim Mustafa, ilk ve orta öğrenimini Ezherde, Üniversite öğrenimini ise Kahire Üniversitesi Dârü'l-Ulûm Fakültesinde tamamlamıştır. Üniversite eğitimini tamamladıktan sonra farklı okullarda Arapça öğretmenliğini yapmıştır. 1927 yılında Kahire Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümüne Arapça hocası olarak atanan İbrahim Mustafa, İskenderiye Üniversitesinde birkaç yıl hocalık yaptıktan sonra 1947 yılında tekrar Kahire Üniversitesine dönmüş ve Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesine dekan olarak atanmıştır. 1949 yılında Kahire Arap Dil Kurumu üyeliğine seçilen İbrahim Mustafa, 1962 yılında vefat etmiştir.⁷³

⁶⁸ Bkz. Ebû Hayyân el-Endelüsi, *İrtişâfü'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, s. 1504-1506.

⁶⁹ Ebû Hayyân el-Endelüsi, *et-Tezyil ve't-Tekmil fi Şerhi't-Teshil*, I, 139.

⁷⁰ Maide, 5/119.

⁷¹ Ebû Hayyân el-Endelüsi, *et-Tezyil ve't-Tekmil fi Şerhi't-Teshil*, I, 140-141.

⁷² el-Hadîsi, Hatice, *Ebû Hayyân en-Nahvî*, Mektebetu'n-Nahda, Bağdat 1966, s. 389.

⁷³ Muhammed Mehdi 'Allâm, *Mecma'u'l-Luga'l-Arabiyye fi Selâsine 'Ammen*, el-Hey'etu'l-'Amme li Şuûni'l-Matâbiî'l-Emiriyye, Kahire, 1966, s. 11.

İbrahim Mustafâ'nın 1937 yılında yayımlan "İhyau'n-nahv" adlı kitabı, modern dönemde Arap dünyasında klasik nahiv nazariyelerini eleştiren ilk çalışma olmuştur. Kitabın amacı hakkında şunları söylemektedir: "Arap dili nahvinin araştırma metodunu değiştirmek, bu dili öğrenmek isteyenlere nahvin zor taraflarını kaldırıp yerine çok kolay kaideler koyarak onları Arapçaya yakınlaştırmaktır. Mısır'daki nahiv eğitimi veren bütün üst düzey öğretim kurumlarını uzun uzun ve objektif bir şekilde araştırdım, sonunda bir tek sorun gördüm o da, nahiv kaidelerinden kaynaklanan bıkkınlık ve öğrenme güçlüğüyü ve nahvin eskiden beri süregelen bir sorunuydu. Bu sorundan dolayı "et-Teshil", "et-Tavdih" ve "et-Takrib" gibi eserler eskiden beri telif edilmişlerdi. Fakat nahiv bütün bu kolaylaştırma çalışmalarına rağmen, yeni bir sorun veya karmaşık bir yer geldiğinde öğrenmek isteyen kişinin önünü açacak sorunu çözecek kesin bir hüküm verilmeyordu. Bunun sebebi de nahivcilerin konuyla alakalı farklı sözleri, ihtilaflı görüşleri ve tartışmalarıydı. Bu durum, nahvi bozmuş, sözün düzgün dizilişini değiştirmiş ve doğru ile yanlış birbirinden ayırma ölçüsünü bozmuştur."⁷⁴

İbrahim Mustafa görüşlerine şöyle devam etmektedir: "Yukarıda bahsettiğimiz durum Arapça eğitim veren üst düzey öğretim kurumlarıyla ilgiliydi, Arapçaya yeni başlayanların eğitim gördüğü okullara gelince, onların eski klasik nahvi öğrenmeleri daha da zordu. Bütün bunlar bize açık bir şekilde gösteriyorki bu nahiv, Arapçanın öğreniminde ve konularına girişte iflas etmiştir."⁷⁵

İbrahim Mustafa, nahvin bu durumu üzerinde çok akıllı yorduşunu ve en sonunda şöyle bir kanaata vardığını söyler: "Nahivde iki tür kuralın olduğuna kanaat getirdim. Birincisi, öğrenilmesinde zorluğun olmadığı ve nahivciler arasında büyük ihtilafların olmadığı kurallar; nahivdeki sayılar ve hükümleri bu türdendir. İkincisi ise, öğrenilmesi kolay olmayan ve nahivciler arasında ihtilafların çok olduğu kurallardır; Arapçanın bazı yerlerinde gelen ismin merfû' veya mansub olması bu türdendir."⁷⁶

İbrahim Mustafa, yazdığı kitapta nahvin ihyasını birçok yönde yapmayı çabalamıştır. Bunlar maddeler halinde şöyle özetlenebilir:

Nahivcilerin nahiv tanımına yaptıkları açıklamalarla ilgili yaptığı yenilikler:

Nahivcilerin nahvi tanımlarken, "Kelimelerin cümle içerisindeki vazifelerini ve bu vazifelere göre sonlarının aldığı durumu öğreten ilim dalıdır" şeklinde yaptıkları tanımları hatalı bulur. Çünkü nahvi, onun bir parçası olan i'râb ve binâ ile sınırlandırmışlardır. Hâlbuki nahiv bunun çok ötesinde bir şeydir. Ona göre nahiv: "Kelamın oluşturulmasındaki kanunlar; kelimenin cümledeki yerinin belirtilmesi; cümlenin diğer cümlelerle uyumu ve eda ettiği manayı ifade eden bilim dalıdır."⁷⁷ şeklinde tanımlamıştır.

Amil nazariyesinde yaptığı yenilik:

Bu konuda şöyle demektedir: "Klasik nahivciler amil nazariyesine verdikleri önem kadar kelamın delalet ettiği manalara önem verselerdi çok daha iyi olurdu. Çünkü kelimenin i'râb hareketlerinin değişiklik arz etmesi amilden kaynaklanmamış, belki bu hareketler konuşan kişinin içinde değişik manalara delalet etmiş ve bu değişik hareketleri ortaya çıkaran da konuşandır, amil değildir."⁷⁸ İbrahim Mustafa'nın amil nazariyesi ile ilgili görüşünde İbn Madâ el-Kurtubi'den etkilendiği anlaşılmaktadır.

İ'râbın manalarıyla ilgili yaptığı yenilikler:

İbrahim Mustafa, i'râbın manalarıyla ilgili görüşlerini şu şekilde ifade eder: "Klasik nahivciler, i'râb hareketlerini "herhangi bir manaya delalet etmeyen amil'in ortaya çıkardığı hareketler" şeklinde açıklamışlardır. Hâlbuki i'râb hareketleri birçok manaya delalet eder; damme isnada, kesra izafeye delalet eder. Fetha Araplarda hafif bir harekedir kelime

⁷⁴ İbrahim Mustafa, *İhyau'n-Nahv*, Muessesetu Hindâvî li't-Ta'limi ve's-Sekâfe, Kahire, 2012, s. 13-14.

⁷⁵ İbrahim Mustafa, age. s. 14.

⁷⁶ İbrahim Mustafa, age. s. 14.

⁷⁷ İbrahim Mustafa, age, s. 17.

⁷⁸ İbrahim Mustafa, age, s. 38.

*müsned ve muzaf olmazsa fethaya müracat ederler.*⁷⁹İbrahim Mustafa, bunların dışında, i'râbın fer'î alametleri, tevâbi', i'râbın iki vecihle gelmesi caiz olan yerler ve tenvinin tenkir alameti olması gibi konulardan bahsetmiş ve bunlarla ilgili kendi görüşlerini dile getirmiştir.⁸⁰

Mehdi el-Mahzûmî ve Ta'île Yaklaşımı

Iraklı bir dilbilimci, akademisyen, yazar ve şair olan Mehdi b. Muhammed Salih b. Hassan el-Mahzûmî (1917-1993) Necef'te doğmuş ve öğrenim hayatına burada başlamıştır. Daha sonra edebiyat ve dinî bilimler okudu. Bir müddet öğretmen olarak çalıştıktan sonra Mısır'a gitmiş, Kahire Üniversitesi Edebiyat fakültesinde lisans ve lisansüstü eğitimini tamamlamıştır.⁸¹

el-Mahzûmî, Arap diline ve özellikle de gramerine aşırı ilgi duymaktaydı. Arap dilini öğrenmek isteyen talebelere Arapçayı kolaylaştırmak ve bu dilin öğrenimi yolundaki engelleri ortadan kaldırmak en büyük hedefiydi. Bunu şöyle dile getirmektedir: *“Nahvi kolaylaştırmak yolunda yazdığım kitaplarla amacım, on asır boyunca nahve sokulmuş olan ve nahvin doğal yapısında bulunmayan, onun metoduna uymayan şeyleri atmak ve bu dili öğrenmek isteyenlere kolaylık sağlamaktır. Örneğin amil nazariyesini tamamen nahivden kaldırdım ve onunla beraber nahiv eğitimi ile hiçbir alakası olmayan bütün aklî yorumları da kaldırdım. Arap dilinin kullanımında faydası olmayan dildeki ta'îlleri de kaldırdım.”*⁸²

el-Mahzûmî'nin Arap nahvini kolaylaştırma yolunda attığı adımlar, dört temel şeye dayanmaktaydı; Küfelilerin benimsediği nahiv, İbn Madâ'nın görüşleri, hocası olan İbrahim Mustafa'nın bazı görüşleri ve nahiv eğitimindeki özel tecrübeleriydi.⁸³

el-Mahzûmî, Hicri 4. asırdaki Arap nahvini şöyle betimlemektedir: *“Nahiv, dil ile alakası olmayan bol açıklamalar ve ta'îller karmaşası içindeydi ve bu ta'îllerde bir gereksizlik vardı.”*⁸⁴el-Mahzûmî, kelimeyi dört kısma ayırmıştır: Fiil, isim, edat ve kinaye.⁸⁵Kinayeden kast ettiği mebnî olan isimlerdir. Zamirler, işaret isimleri, ism-i mevsuller, istifham isimleri ve şart isimleri gibi.⁸⁶ Cümleyi de iki kısma ayırmıştır: Fiil cümlesi ve isim cümlesi.⁸⁷el-Mahzûmî'nin uygulamalı olarak irabını yaptığı örnek:

“*خَالِدٌ صَدِيقُكَ زَارَنِي أَمْسٌ*” “Dostun Hâlid dün beni ziyaret etti.”

خَالِدٌ = musned ileyh, fâil, merfû', öneminden dolayı takdim edilmiştir.

صَدِيقُكَ = merfû', tabi' ve öncekinin (atf-u) beyanıdır.

زَارَنِي = mazi fiil, ن vikaye, الياء mefulden kinayedir.

el-Mahzûmî, nahivde yaptığı kolaylaştırmayı şöyle açıklamaktadır: *“Kolaylaştırma kısaltma değildir. Nahivdeki şerhleri ve haşiyeleri hazf etmek de değildir, yeni neslin daha kolay alıp kavraması için nahiv konularını yeni bir sunumla sunmaktır.”*⁸⁸

el-Mahzûmî nahiv anlayışını şöyle ifade etmektedir: *“Nahvin görevi konuşan kişiye kural ve üslup koymak değildir. Nahiv pratikte uygulanan bir yöntemdir ve bunun dışına çıkamaz.”*⁸⁹

el-Mahzûmî, günümüzdeki ilim talebelerinin, el-Halîl b. Ahmed ve el-Ferrâ'nın nahvini öğrenmeleri gerektiğini savunmaktadır. Çünkü onların nahiv kurallarının sağlam

⁷⁹ İbrahim Mustafa, age, s. 41-42.

⁸⁰ İbrahim Mustafa, age, s. 41-50.

⁸¹ Geniş bilgi için bkz. Emil Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemû's-Şu'arâ' Münzû bed'i 'Aşri'n-Nehda*, I-III, nşr. Dâru Sâdr, Beyrut, 2004, III, 1295.

⁸² el-Mahzûmî, Mehdi. *Fi'n-nahvi'l-Arabî Nakdun ve Tevcîh*, Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut, 1986, s.15-16.

⁸³ el-Mahzûmî, *Fi'n-nahvi'l-Arabî Nakdun ve Tevcîh*, (mukaddime bölümü)

⁸⁴ el-Mahzûmî, *A'lamun fi'n-Nahv*, nşr. Dâru'l-Câhiz, Bağdat, 1980, s. 85.

⁸⁵ el-Muleh, s. 219.

⁸⁶ El-Mahzûmî, *A'lamun fi'n-Nahv*, s. 47-60.

⁸⁷ El-Mahzûmî, *Fi'n-nahvi'l-Arabî Nakdun ve Tevcîh*, s. 51-52.

⁸⁸ El-Mahzûmî, *Fi'n-nahvi'l-Arabî Nakdun ve Tevcîh*, s. 15.

⁸⁹ El-Mahzûmî, *Fi'n-nahvi'l-Arabî Nakdun ve Tevcîh*, s. 19.

olduğunu, aslında daha sonra gelenlerin onların izinde yürüdüklerini, yeni bir şey icat etmediklerini belirtmektedir.⁹⁰

Şevkî Dayf ve Ta‘lil’e Yaklaşım

Arap dili ve edebiyatı alimi olan Şevkî Dayf (1910-2005)⁹¹ Mısır’ın kuzeyindeki Dimyat’ta bir köyde doğmuştur. 1930 yılında girdiği Fuâd el-Evvel Üniversitesi (Kahire Üniversitesi) Edebiyat Fakültesi Arap Dili Bölümü’nde Tâhâ Hüseyin, Ahmed Emîn, İbrâhim Mustafa, Emîn el-Hülî, Ahmed el-İskenderî ve Abdülvehhâb Azzâm gibi önde gelen dil ve edebiyat alimlerinin derslerine katılmıştır. Mecmau’l-Lugati’l-Arabiyye’de el-Mu‘cemü’l-vasit adlı sözlüğün hazırlık heyetinde görev almıştır. Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde Ahmed Emîn’in danışmanlığında hazırladığı “en-Nakdû’l-edebî fi Kitâbi’l-Egâni li-Ebi’l-Ferec el-İsfahâni” adlı teziyle yüksek lisansını (1939), Tâhâ Hüseyin’in danışmanlığında hazırladığı “es-Sinâatü’l-fenniyye ve tetavvuruhâ fi’ş-şi’ri’l-Arabî” adlı teziyle de doktorasını (1942) tamamlamıştır.⁹²

1976’da Mecmau’l-lugati’l-Arabiyye üyeliğine, 1988’de genel sekreterliğine, 1992’de başkan yardımcılığına ve 1996’da İbrâhim Beyyûmî Medkûr’un ardından başkanlığına tayin edilmiştir. Daha sonra İttihâdü’l-mecâmîi’l-lugaviyyeti’l-Arabiyye başkanlığı görevini üstlenen Dayf, aynı zamanda Dımaşk Mecmau’l-lugati’l-Arabiyye üyesi ve Ürdün’deki aynı adlı kurumla el-Mecmau’l-ilmiyyü’l-İrâkî’nin şeref üyesi olmuştur.⁹³

Şevkî Dayf “*Tecdidü’n-Nahv*” adlı kitabını te’lif ettiğinde amacının nahivde; nahvin tabiatına uygun olanları yeni başlayanlar için kolaylaştırmak ve zorlukları kaldırmak olduğunu belirtmektedir.⁹⁴

Şevkî Dayf’ın nahvin yenilenmesindeki temel esasları şunlardır:

- Nahiv konularının koordinasyonunu yeniden yapılandırmak
- Cümle ve müfred olan kelimelerde takdirî ve mahallî i‘râbı iptal etmek
- Nahvin bazı konularına hassas tanımlar ve kaideler koymak
- Birçok nahiv konularındaki ihtiyaç dışı eklemeleri çıkarıp atmak
- Nahiv konularına bazı zorunlu eklemeler yapmak⁹⁵

Şevkî Dayf, i‘râbı takdirî ve mahallî olarak ikiye ayırmaya gerek olmadığını, kitabında şöyle uygulamaya çalışmıştır: “جاء الفتى” “*Delikanlı geldi*” cümlesindeki الفتى kelimesinin i‘râbında, ref‘ olması gereken yerde geldiğini ve fail olduğunu söyler.⁹⁶

Dilde asli ve fer‘î i‘râb’ın olmadığını savunur. Örneğin cemi müennes salimin nasb hali kesre iledir. Gayri munsarîfın cerri fetha iledir. Esmâ-i hamsenin ref‘ hali vav iledir. Tesniyenin ref‘ hali elif iledir. Bütün bunlarda herhangi bir hareke veya harf birbirinin yerine gelmemiştir ve tamamı aslî hareketlerdir.⁹⁷

Şevkî Dayf, “ليس” gibi amel eden “لا, ما” harflerinin amellerinin iptal edilmesi gerektiğini, çünkü ليس’in kendisi ameli iptal olabiliyormuş, ona kıyas edilenlerin amellerinin iptal edilmesi daha evladır demiştir.⁹⁸ Yine mübteda ve haber babında كاد ve benzerlerini atmış onları me‘fûlû bih babına almıştır. Aynı şekilde ظن ve benzerlerinin de mübteda ve haber babından atmış ve onlardaki iki mef‘ûlûn asıllarının mübteda ve haber olmadığını savunmuştur.⁹⁹

⁹⁰ El-Mahzûmî, *Fi’n-nahvi’l-Arabî Nakdun ve Tevcîh*, s. 24.

⁹¹ Ahmed Şevkî Abdüsselâm Dayf

⁹² Geniş bilgi için bkz. Şensoy, Sedat “Şevkî Dayf” DİA, İstanbul 2010, 39/31-33.

⁹³ Geniş bilgi için bkz. Şensoy, Sedat “Şevkî Dayf” DİA, İstanbul 2010, 39/31-33.

⁹⁴ Dayf, *Tecdidü’n-Nahv*, s. 3.

⁹⁵ Dayf, *Tecdidü’n-Nahv*, s. 4-5.

⁹⁶ Dayf, *Tecdidü’n-Nahv*, s. 111.

⁹⁷ Dayf, *Tecdidü’n-Nahv*, s. 110.

⁹⁸ Dayf, *Tecdidü’n-Nahv*, s. 12-15.

⁹⁹ Dayf, *Tecdidü’n-Nahv*, s. 165-166.

Şevkî Dayf, nahivdeki takdir ve te'vil düşüncesini de ibtal etmiş ve bunun dilin realitesinde olmadığını, nahivcilerin nahve ilave ettiğini savunmuştur. *"Nahivciye düşen görev, dilde olan siğa ve ibareleri tescil etmektir, yoksa dilde olmayan kendisinin varsaydığı ibare ve durumları tescil etmek değildir."*¹⁰⁰

Şevkî Dayf'ın İbn Madâ'nın görüşlerinden etkilendiği ve açık bir şekilde birçok yerde onun metoduna davet ettiği görülmektedir. *"Bize düşen İbn Madâ'nın bu tecdid çağrısına icabet etmektir, her ne kadar doğu ve batı nahivcileri bu çağrıya icabet etme konusunda ihmalkâr davranmışlarsada."*¹⁰¹

ÇAĞDAŞ DİLCİLERDEN NAHİV TA'LİLİNİ DESTEKLEYENLER

Klasik gramer perspektifinden bakarak nahiv ta'lili ve felsefesini kabul eden çağdaş dilciler de bulunmaktadır. Bunlara göre klasik nahivciler, illetleri belirlerken, Arapların kastettikleri mana ve kalıpları çok iyi biliyorlardı. Onların yaptıkları ta'lillerin bazıları dile yakın oldukları için herkes tarafından kabul edilmiştir. Bazılarıda kendi görüşlerini kattıkları için kabul edenler de olmuş, reddedenler de olmuştur. Bazı ta'liller de vardır ki klasik nahivciler bu hususta aşırıya gitmişlerdir; işte bu şekilde olan ta'lilleri ayıklamak gerekir. Ali en-Necdî Nâsîf, Fahreddin Kabave, Mazin el-Mübârek, Ali Ebul-Makarim, ta'lili genel olarak kabul eden çağdaş dilcilerdendirler.

en-Necdî Ali Nâsîf ve Ta'lile Yaklaşımı

Mısırlı çağdaş edebiyat ve dilbilimcilerden olan Ali en-Necdî Nâsîf (1898-1982) öğrenim hayatına köyünde başlamış, erken yaşta Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiştir. Dil ve edebiyat öğrenimi için el-Ezher'e girmiş, daha sonra Eğitim Fakültesine başlamıştır. Dâru'l-Ülûm gazetesindeki dilbilimsel araştırmaları onun Dâru'l-Ülûm fakültesinde öğretim görevlisi olarak atanmasına vesile olmuştur. Ali en-Necdî Nâsîf'in birçok kurulda üyeliği, eserleri ve tahkikleri bulunmaktadır.¹⁰²

Ali en-Necdî Nâsîf her zaman nahiv felsefesini ve illetlerini savunmuştur. Bu hususta şunları söylemektedir: *"Biz nahvin felsefesine ve illetlerine nasıl yüz çevirebiliriz? İster dilbilimsel kültür olsun ister dini kültür, muhakkak ki felsefe onları etkilemiş ve kendi rengini vermiştir. Sadece nahvi bundan korumak çok garip ve dayanaksız bir durum olur."*¹⁰³

Ali en-Necdî Nâsîf ta'lil savunmalarına şöyle devam eder: *"Biz nahiv illetlerini nasıl inkâr edebiliriz? Oysa insanın doğasında eşyanın sırlarını öğrenme ve meçhul olan şeyleri sorma vardır. Nahivcilerin illetlerle yapmak istedikleri şey, dil ile ilgili sorulara cevap verme, insanlara nahvi iyi bir şekilde sunma, akıllarının yatmasını sağlama ve onları ikna etmektir. Yine amacı bu ilmi öğrenmek olan kişi bilerek ve deliliyle alsın, kabul etmeyende bilerek ve deliliyle kabul etmesin diye ta'lil yapmışlardır."*¹⁰⁴

Ali en-Necdî Nâsîf, nahiv ta'liline olan savunmasını aşırıya götürmemiştir. Konuyla alakalı genel bir çerçeve ortaya koymuştur: *"Nahiv illetlerini gözden geçirmemiz lazım. Mana ile alakalı olanları ve sahih Arap dil zevkine uyumlu olan illetleri kabul ederiz. Çünkü bütün illetler aynı kategoride değildir. Bu ayrımı yapmak zorundayız çünkü zamanla, kabuk ile öz, sahte ile gerçek birbirine karışmıştır. Bize düşen tozları temizleyip dil'i bu şaibelerden kurtarmaktır. Bunu yaptığımızda bize miras olarak kalan nahiv geleneğini de korumuş oluruz."*¹⁰⁵

Fahreddin Kabâve ve Ta'lile Yaklaşımı

1933 yılında Halep şehrinde doğan Fahreddin Kabâve, ilk ve orta öğrenimini Halep'te tamamlamıştır. Yüksek öğrenimini Şam Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde tamamlamıştır. Yüksek Lisansını ve doktorasını Kahire Üniversitesi'nde Eski Arap Edebiyatı alanında tamamlamıştır. Çeşitli üniversitelerde Eski Arap Edebiyatı ile sarf-

¹⁰⁰ İbn Madâ, age.s. 51.

¹⁰¹ İbn Madâ, age. s. 49.

¹⁰² Yazar, Makale, <https://www.hamassa.com>, (Erişim: 01/07/2020).

¹⁰³ Ali en-Necdî Nâsîf, *Sıbeveyhi İmâmu'n-Nuhât*, nşr. Âlemu'l-Kutub, Kahire, 1979, s. 44.

¹⁰⁴ Ali en-Necdî Nâsîf, age. s. 44.

¹⁰⁵ Ali en-Necdî Nâsîf, age. s. 44-45.

nahiv alanında dersler vermiştir. Arap dili alanındaki makale ve kitapları yanında birçok tahkikli neşri bulunmaktadır.¹⁰⁶

Fahreddin Kabâve, eski dilbilimsel eğitimine karşı yenilik çağrısında bulunanları eleştirir. Klasik nahivde yeniliği isteyenlerin dayanaklarını şöyle ifade eder; “*Modern dönemde Arap dilbilimcileri, Avrupa dilbilimcilerden etkilendiler ve nahiv eğitimi veren dâciler arasında betimsel eğitim yayılmaya başladı. İçlerinde bu eğilimin tezahürleri yerleşti ve klasik nahivcilerin belirlediği usüllerden tamamen yüz çevirip her açıdan onlardan kurtulmayı hedeflediler. Bunları yaparken nahiv metodunu kolaylaştırma ve dilbilimsel eğitimin konusunu belirlemeyi hedeflediklerini zannettiler.*”¹⁰⁷

Fahreddin Kabâve, Batı dil metodlarını bu şekilde Arapçaya tatbik etmenin yanlış olduğunu çünkü Arapçanın özelliklerinin diğer Avrupa dillerinden tamamen farklı olduğunu dile getirmiştir: “*Arapça asırlar boyunca yaşanmış ve korunmuş, dünyanın birçok kıtasına yayılmış, etkileyiciliği, alfabe özelliği, söz dizimselliği ve morfolojik kanunlarıyla uyumlu, edebiyat ve ilimlerin en üst seviyelerinde bulunmuştur.*”¹⁰⁸ Avrupa dillerine gelince sürekli bir değişim ve gelişimde olduğunu dile getirmiş, fakat bundan Arapçanın gelişmeye kapalı olduğu anlamı çıkmaz, çünkü Arapçanın gelişimi içten ve yönleri belli bir gelişimdir.¹⁰⁹ Ancak Avrupa dillerindeki gelişim dıştan ve herbir gelişim yeni mustakil diller meydana getirmiştir. Arapçanın kanunlarına bağlı ve değişmeme özelliğinin en önemli kanıtı, parlaklığı ve konumuyla; Cahiliye şiirinin bugüne kadar değişmeden korunmasıdır. Cahiliye dönemi şiirleri, günümüzde de bütün Arapça eğitim veren bölümlerinde işleniliyor ve doğunun en ucra yerinde ve batının en ucra yerlerinde de aynı şekilde anlaşılmaktadır.¹¹⁰ Bütün bunlar, Arapça'nın kendisine has özellikleri olduğunu ve batıdaki dil metodları Arapçaya uygulanamayacağını gösteriyor.

Fahreddin Kabâve, ta'lîl ile ilgili görüşünü şöyle açıklamaktadır: “*Nahivdeki ta'lîl, nahvi zorlaştıran bir sebep değildir. Nahiv eğitimini zorlaştıran şey, eğitim programlarının yanlış hazırlanması ve konularının öncelik sıralanmasının karıştırılmasıdır. Arapça eğitiminin başarılı olabilmesi için doğru bir metodun takip edilmesi gerekir. Örneğin nahiv eğitimine başlayan birisi ilk olarak dilbilimsel hükümler için uygulamalı kuralları ve teorik usulleri iyice kavramalı en sonunda nahiv tarihi ile ilgili ihtilafları, mezhepleri, ihtimalleri ve illetleri öğrenmelidir.*”¹¹¹

Ali Ebü'l-Mekarim ve Ta'lîle Yaklaşımı

1936 yılında Mısırda dünyaya gelen Ali b. Muhammed Ebu'l-Mekârim babası Ezher Şeyhlerinden Muhammed Ebu'l-Mekârim İsâ'dır. 1961 yılında Dâru'l-Ülûm Fakültesinden mezun olan Ali Ebu'l-Mekârim, yüksek lisans ve doktorasını aynı fakültede nahiv ve sarf alanında tamamladı. Birçok Arap ülkesi üniversitelerinde Arapça dersler vermiştir.¹¹²

Mâzin el-Mubârek'in davet ettiği, nahvin gelişim ve dönüşümünde etkili olan faktörlere zaruri olarak başvurma düşüncesi, Ali Ebü'l-Mekarim'i de etkilemiştir. Bu düşünceden hareketle nahiv ta'lîlinin harici etkenlerden etkilenmesinin doğal olduğunu söyler: “*Nahivcilerin yaşadıkları dönemin düşünce ve ilimleri de etkilerini nahivcilerin çalışmalarında görebiliriz.*”¹¹³

Özellikle nahiv ta'lîli gelişme döneminin sonunda bu etki iyice kendini göstermiştir. Artık ta'lîl mevcut olan hükme tabi olma durumunu aşip, mevcut olan ta'lîle, hükümler tabi

¹⁰⁶ https://islamsyria.com/site/show_cvs/118 (26.10.2020)

¹⁰⁷ Fahreddin Kabâve, *Tetevvuru Muşkileti'l-Fesaha*, nşr. Daru'l-Fikr, Dımaşk-Suriye, 1998, s. 40-41.

¹⁰⁸ Fahreddin Kabâve, age. s. 41.

¹⁰⁹ Fahreddin Kabâve, age. s. 41.

¹¹⁰ Fahreddin Kabâve, age. s. 41.

¹¹¹ Derviş Ahmed, *et-Ta'lîlu'l-Lugavi 'İnde'l-Bağdâdiyyîn*, Camiatu Vehrân, Kulliyetu'l-Adab, Cezair, 2013, s. 119.

¹¹² Bkz. Turkı b. Sehv el-Utaybî, *Cevanibun Min Hayati Ali Ebu'l-Mekarim*, nşr. Mecelletu'd-Dirasati'l-Lugaviyye, Ağustos 2015, s. 279.

¹¹³ Ebu'l-Mekârim, 'Ali, *Tekvîmu'l-Fikri'n-Nahvî*, nşr. Dâru Ğarîb, Kahire, 2005, s. 118.

olmaya başlamıştır.¹¹⁴ Bunun tek bir sebebi vardı o da nahivcilerin aşırı ta'île bağlanmaları ve ta'îlin hâkimiyetinin çerçevesinin genişlemesidir.¹¹⁵

Ali Ebû'l-Mekarim ta'îl'in bu gelişim ve etkilenmelerini bir noksanlık olarak telakki etmemiş, bu etkilerin her birinin haklı sebepleri olduğunu açıklamıştır. O sebeplerden bazıları şunlardır: Bu dönemde İslam toplumunun Dünya kültürüne açılması, Abbasi döneminde Arap asabiyetinin yok olması, tercümenin yayılması, ilim dallarının çeşitlenmesi. Bunun gibi durumlardan Arap dilinin etkilenmemesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir.¹¹⁶

SONUÇ

Arap dili gramerinde ta'îl'in dil üzerindeki önemi ve dilcilerin ta'îl'e yaklaşımları incelendiğinde, ta'îl nahvin ortaya çıktığı andan itibaren kullanıldığı görülmektedir. Nahiv tarihine bakıldığında ta'îlsiz bir nahvin düşünülmediği görülmektedir. Bütün bunlara rağmen 'illet konusunda nahivciler ikiye ayrılırlar; biri nahiv 'illetlerinin tamamını kabul edip savunanların takındığı tavır, diğeri de; nahiv 'illetlerinin bazı yönlerini eleştiren tavidir. Nahiv ta'îlini eleştirenlerin çoğunun Endülüslü olduğunu görülmektedir. Felsefe ve mantığa karşı olumsuz düşüncenin ikliminden etkilenmiş olan bu alimler, özellikle altıncı ve yedinci yüzyıllarda doğu alimlerine karşı yeni bir şey bulma hevesiyle ortaya çıkmışlardır. Bununla beraber Endülüste ta'îl ile ilgili olumlu tavır koyup Cumhuriyetin düşüncesinden çıkmayan âlimlerde bulunmaktadır. İbn Harûf, İbn Uşfûr ve İbn Malik bunlardandır.

Nahiv ta'îline yönelik modern dilcilerin tutumu birbirinde farklılık arz etmektedir. Bunlarda genel olarak nahivde ta'îli kabul edenler ve red edenler şeklinde ikiye ayrılmaktadırlar. Nahiv öğretiminden ta'îli çıkarmak gerektiğini söyleyenler, nahvin islahı, yenilenmesi, eleştirilmesi ve yeniden inşa edilmesi gibi konular üzerinde yoğunlaşmışlardır. Genel olarak dayanakları da, nahivcilerin belirledikleri 'illetlerin dilin gerçeğinden uzak, felsefe ve mantıkla karışmış olduğunu savunurlar.

Bunlardan bazıları kolaylaştırma, bazıları tecdid bazıları da ihya çağrısında bulunmaktadır. Bu çağrılar İbrahim Mustafa'nın "*İhyau'n-Nahv*" Şevki Dayf'ın "*Tecdidu'n-Nahv*" ve "*Teysiru'n-Nahv*" kitaplarında somutlaşmıştır. Bu çağrılar ve çalışmalar fertler bazında kalmamış Arap devletlerinin gündemine kadar uzanmış ve konuyla alakalı toplantılar, konferanslar düzenlemeye başlanmıştır. Bu düşüncenin en önemli temsilcileri: İbrahim Mustafa, Mehdi el-Mahzûmî ve Şevki Dayf'dır.

Çağdaş dilcilerden klasik gramer perspektifinden bakarak nahiv ta'îli ve felsefesini kabul edenler de bulunmaktadır. Bunlara göre klasik nahivciler, 'illetleri belirlerken, Arapların kastettikleri mana ve kavramları çok iyi biliyorlardı. Onların yaptıkları ta'îllerin bazıları dile yakın oldukları için herkes tarafından kabul edilmiştir. Bazıları da kendi görüşlerini kattıkları için onları kabul edenler de olmuş red edenler de olmuştur. Bunların dışında klasik nahivcilerin aşırıya gittikleri bazı ta'îller vardır ki, bu şekilde olanları ayıklamak gerekir demişler. Ali en-Necdi Nasıf, Fahreddin Kabave ve Ali Ebul-Mekârim genel olarak ta'îli kabul eden çağdaş dilcilerin önde gelenlerindendir.

KAYNAKÇA

Ahmed Emîn b. İbrâhîm et-Tabbâh, *Zuhrü'l-İslâm*, I-IV, nşr. Muessetu Hindâvî li't-Talîmî ve's-Sekâfe, Kahire, 2012.

Ali Sâmi en-Neşşâr, *Menâhicü'l-Bahs 'İnde Müfekkiri'l-İslâm ve Nakdü'l-Müslimîn li'l-Manûkî'l-Aristotâlisî*, nşr. Dâru'n-Nahda el-Arabiyye, Beyrut , 1984.

'Alî, Ebu'l-Mekârim, *Tekvîmu'l-Fikri'n-Nahvî*, nşr. Dâru Ğarîb, Kahire, 2005.

-----, *Usûlu't-Tefkîri'n-Nahvî*, Kahire, 2007.

Ali en-Necdi Nâsîf, *Sîbeveyhi İmâmu'n-Nuhât*, nşr. Âlemu'l-Kutub, Kahire, 1979.

¹¹⁴ Ebu'l-Mekârim, *Usûlu't-Tefkîri'n-Nahvî*, Kahire, 2007, s. 183.

¹¹⁵ Ebu'l-Mekârim, *Usûlu't-Tefkîri'n-Nahvî*, s.183.

¹¹⁶ Ebu'l-Mekârim, *Usûlu't-Tefkîri'n-Nahvî*, s. 150-151.

- Derviş Ahmed, *et-Ta'lilu'l-Lugavi 'Inde'l-Bağdadiyyin*, Camiatu Vehrân, Kulliyetu'l-Adab, Cezair, 2013.
- Ebü't-Tayyib el-Lugavî, Abdülvâhid b. Alî el-Halebî, *Merâtibü'n-nahviyyin*, nşr. Dâru'l-Maarif, Kahire 1974.
- Emîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemü's-Şu'arâ' Münzü bed'i 'Aşri'n-Nehda*, I-III, nşr. Dâru Sâdr, Beyrut, 2004.
- Ebü Hayyân el-Endelüsî, Ebü Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *Menhecü's-Sâlik fi'l-Kelâmi 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Nşr. Sidney Glazer, New Haven, 1947
- , *et-Tezyil ve't-Tekmil fi Şerhi't-Teshil*, I-XIV, thk. Hasan Hindavi, Kahire, 1998.
- , *İrtişâfü'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, thk. Receb Osmân Muhammed-Ramazân Abdu't-Tevvâb, nşr. Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1998.
- el-Hafâcî, İbn Sinân, Ebü Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Saïd el-Hafâcî el-Halebî, *Sırrü'l-Feşâha*, thk. Ali Fûde, nşr. Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1932.
- el-Hadîsî, Hatice, *Ebü Hayyân en-Nahvî*, Mektebetu'n-Nahda, Bağdat 1966.
- , *el-Medârisu'n-Nahviyye*, nşr. Dâru'l-Emel, Erbed-Ürdün, 2001.
- Fahreiddin Kabâve, *Tetevvuru Muşkileti'l-Fesaha*, nşr. Daru'l-Fikr, Dımaşk-Suriye, 1998.
- İbnu's-Serrâc, Ebü Bekr Muhammed b. Sehl, el-Bağdâdî *el-Usûl fi'n-Nahv*, I-III, thk. 'Abdulhuseyn el-Fetelî, nşr. Muessesetu'r-Risale, Beyrut, 1996.
- Mehdî el-Mahzûmî, *A'lamun fi'n-Nahv*, nşr. Dâru'l-Câhız, Bağdat, 1980.
- , *Fi'n-nahvi'l-Arabî Nakdun ve Tevcih*, Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut, 1986.
- Muhammed Mehdi 'Allâm, *Mecma'u'l-Luga'l-Arabiyye fi Selâsine 'Ammen*, el-Hey'etu'l-'Amme li Şuûni'l-Matâbii'l-Emiriyye, Kahire, 1966.
- el-Muleh, Hasan Humeys Saïd, *Nazariyyetu't-Ta'lil fi'n-Nahvi'l-'Arabî Beyne'l-Kudemâ ve'l-Muhdesin*, nşr. Daru's-Şuruk, Amman, 2000.
- İbrahim Mustafa, *İhyau'n-Nahv*, Muessesetu Hindâvî li't-Ta'limi ve's-Sekâfe, Kahire, 2012.
- İbn Ebü'r-Rebî' Ebü'l-Hüseyn Ubeydullah b. Ahmed b. Ebi'r-Rebî' el-İşbîlî, *el-Basû fi Şerhi Cümeli'z-Zeccâcî*, I-II, Beyrut 1986.
- İbnu't-Tarâve, Suleymân b. Muhammed b. 'Abdillâh, *Risâletu'l-İfsâh bimâ Cae mine'l-Hatai fi'l-İdâh*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, nşr. Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1996.
- İbn Medâ, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdirrahman el-Lehemî el-Kurtûbî, *er-Red 'ale'n-Nuhât*, thk. Şevki Dayf, nşr. Dâru'l-Firi'l-Arabî, Kahire, 1947.
- İbn Hazm, Ebü Muhammed Alî b. Ahmed b. Saïd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, I-VIII, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, nşr. Daru'l-Afâk el-Cedîde, Beyrut, 1983.
- , *et-Takrîb li-Haddi'l-Manıık ve'l-Medhal ileyhi bi'l-Elfâzi'l-'Âmmiyye ve'l-Emsileti'l-Fıkhıyye*, thk. Ahmed Ferîd el-Muzeydî, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2007.
- el-İsnevî, Ebü Muhammed Cemâlüddin Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî el-İsnevî, *el-Kevkebü'd-Dürrî fîmâ Yeteharrecü 'Ale'l-Uşûli'n-Nahviyye mine'l-Fürû'î'l-Fıkhıyye*, thk. Muhammed Hasan Avvâd, nşr. Dâru Ammân, Amman, 1985.
- Saïd el-Efgânî, Muhammed Saïd b. Muhammed Cân b. Ahmed el-Efgânî ed-Dımaşkı, *Nezerâton fi'l-Luğati İ'nde İbn Hazm*, nşr. Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1969.

- es-Sirâfî, Ebû Saïd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân es-Sirâfî (ö. 368/979) *Ahbârü'n-Nahviyyîne'l-Başriyyîn*, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî - Muhammed Abdülmün'im Hafâcî nşr. Matba'atü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1955.
- es-Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekî, *Netâ'icü'l-Fiker fi'n-Nahv*, thk. Ali Muhammed Muavvaz ve Âdil Ahmed Abdülmevcüd, nşr. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.
- , *Emâli's-Süheylî fi'n-Nahv ve'l-Luğa ve'l-Hadis ve'l-Fıkḥ*, thk. Muhammed İbrâhim el-Bennâ, nşr. Matbaatu's-Saade, Kahire, 1969.
- es-Suyûtî, Abdurrâhman Celâleddin (ö. 911/1505), *Buğyetü'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-LuĠaviyyîn ve'n-Nuhât*, I-II, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim, nşr. İsâ el-Bâbî el-Halebî, Beyrut, 1979.
- , *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv*, thk. Âbdulilâh Nebhân, nşr. Macmau'l-LuĠati'l-Ârabiyye, Dimaşk, 1985.
- Şevkî Dayf, Ahmed Şevkî Abdüsselâm Dayf (1910-2005), *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Mısır, 1968.
- , *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, nşr. Dâru'l-Maarif, Kahire, trs.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
- Turkî b. Sehv el-Utaybî, *Cevanibun Min Hayati Ali Ebu'l-Mekarim*, nşr. Mecelletu'd-Dirasati'l-Lugaviyye, Ağustos 2015.
- ez-Zeccâci, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk, *Mecâlisü'l-'Ulemâ'*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, nşr. Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1999.
- , *Kitâbü'l-Lâmât*, thk. Mâzin el-Mübârek, nşr. Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 1969.
- , *el-İzâh fi 'İleli'n-Nahv*, thk. Mâzin el-Mubârek, nşr. Daru'n Nefais, Beyrut, 1979.
- , *el-Cümelü'l-Kübrâ*, thk. Ali Tefvik el-Hamed, nşr. Dâru'l-Emel, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1984.
- , *Hurüfü'l-Me'ânî*, thk. Ali Tefvik el-Hamd, nşr. Dâru'l-Emel, Ürdün, 1986.
- <http://www.arabacademy.gov.sy/ar/page16194>, (26.10.2020)
- https://islamsyria.com/site/show_cvs/118 (26.10.2020)
- Yazar, Makale, <https://www.hamassa.com>, (Erişim: 01/07/2020).